

Катерина Меркотан

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЯК УОСОБЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Статтю присвячено проблемам становлення демократії в Україні, партійного розвитку в демократичному середовищі та української багатопартійності як необхідної умови функціонування демократичного режиму.

Ключові слова: політичний режим, демократія, політичні партії, багатопартійність.

Kateryna Merkotan. Political parties as the impersonation of the political regime. This article is devoted to the problems of democracy in Ukraine, party development in a democratic environment and Ukrainian multipartyship as a prerequisite for the democratic regime functioning.

Key words: political regime, democracy, political parties, multipartyship.

Щоразу, коли заходить мова про владу, то дослідницька увага одразу зосереджується на певній системі інституційно закріплених відносин, що склалися внаслідок боротьби за право розподіляти суспільні ресурси в інтересах тих чи інших соціальних груп. Зважаючи на все більшу обмеженість таких ресурсів, актуалізується питання, яким чином здійснюється влада, які методи використовуються, як це впливає на відносини влади з громадськістю. Отже, йдеться про політичний режим, що, на думку відомих Г. О'Доннелла і Ф. Шміттєра, є «сукупністю чинних або прихованих структур, якими визначаються форми і канали доступу до провідних владних посад, а також характеристики певних діячів та використовуваних ними ресурсів і стратегій» [1, с. 73]. Таке розуміння політичного режиму вказує на ряд факторів (у тому числі й неполітичних), під впливом яких здійснюється влада.

Традиційно тип політичного режиму (зокрема, демократичний, авторитарний, тоталітарний) визначають з урахуванням особливостей взаємодії держави і громадянського суспільства, рівня проникнення державної влади в різні сфери суспільного і приватного життя громадян, розвитку інституту багатопартійності тощо. Складність категорії «політичний режим» потребує урахування різних аспектів – філософських, соціологічних, економічних, психологічних, правових і, безперечно, політичних. Власне свідченням цього є праці дослідників з різних наукових галузей (К. Поппер, Ф. Хайєк, Х. Арндт, П. Бурдье, Е. Хейвуд, Ж.-Л. Кермон, Р. Даль, Р. Далтон, Дж. Сарторі, Ф. Шміттер, К. Джанда, А. Лейпхарт, Л. Даймонд, М. Паренті та ін.).

Навряд чи можна осягнути специфіку політичного режиму в рамках однієї статті. Саме тому цей виклад стосуватиметься, по-перше, демократії, по-друге, партійного розвитку в демократичному середовищі, по-третє, особливостей розвитку української багатопартійності як необхідної умови функціонування демократичного режиму.

Накопичений століттями досвід функціонування демократії дає підстави вважати її найбільш ефективним політичним режимом за сучасних умов. Розвиток демократії тісно пов'язаний з утвердженням певних засадничих принципів політичного розвитку – політичної свободи, політичної участі, розподілу та децентралізації влади, конкуренції еліт тощо.

Однак «логіка рівності» (Р. Даль), втілена в сучасних інститутах демократії, далеко не завжди дає позитивні результати. Натомість спостерігається відчуження інститутів демократії, насамперед, парламентів від виборців (читай – основного суб'єкта демократії). Таким чином, втрачається певна соціальна рівновага внаслідок зростання недовіри громадян до влади, політична участь набуває спотворених форм (купівля-продаж голосів, підкуп виборців) тощо. Сама ж демократія суттєво втрачає через знецінення її ідеалів, послаблення ролі демократичних інституцій, певну

інертність суспільної свідомості в оцінці сучасних політичних, економічних та інших трансформацій [2, с. 118–119].

Загалом сучасне розуміння та функціонування демократії вимагає урахування багатьох її особливостей, пов'язаних, по-перше, зі зміцненням її символічного змісту, по-друге, зі зростанням процесів опосередкованості народовладдя та відчуження інститутів влади від суспільства, по-третє, розширенням меж індивідуальної свободи внаслідок взаємовпливу національних демократій.

Йдеться про демократичні трансформації на європейських теренах (насамперед, східноєвропейських) та їх вплив на демократичну розбудову в Україні. Наразі для України демократія все ще залишається можливістю стати державою, яка гарантуватиме та захищатиме права і свободи її громадян. Зрозуміло, що формально Україна – це демократична держава. Принаймні так задекларовано Конституцією України (ст. 1). Водночас змістовно українська демократія – це доволі крихка система, яку, на жаль, досить легко зруйнувати. Демократичні хвилі на початку 1990-х і революційного 2004 року не дали бажаного результату. Демократія й надалі залишається ідеальною моделлю, про яку більше знають політологи, ніж політичні діячі. Натомість втілення демократичних засад на українському політичному ґрунті призводить радше до формування гібридного (квазідемократичного) режиму. Про це свідчать результати дослідження «Індекс демократії»¹, здійсненого компанією «The Economist Intelligence Unit» (аналітичний підрозділ британського журналу «Economist», 2006, 2008, 2010, 2011 рр.). Згідно з Індексом демократії 2011 року Україну віднесено до країн з гібридним режимом (79-те місце в рейтингу досліджуваних країн, 2010 року – 67-ме місце і статус країни з недостатньою демократією).

¹ 167 країн класифіковано як повні демократії, недостатні демократії, гібридні та країни з авторитарним режимом.

Таблиця 1

Показники сукупного рейтингу України, 2010–2011 рр.

	Електоральні процеси і плюралізм*	Функціонування уряду	Політична участь	Політична культура	Громадянські свободи	Середній показник
2010 рік (67-ме місце)	9,17	5,0	5,0	4,38	7,94	6,3
2011 рік (79-ме місце)	8,33	4,64	5,0	4,38	7,35	5,94

*Складено за: [3; 4], * – рівень визначався за 10-бальною шкалою*

Як бачимо з таблиці, українська демократія більше нагадує електоральну демократію. Саме тут і криється засаднича проблема її розвитку – абсолютизація формальних процедур (постійні зміни в законодавстві України, у тому числі у виборчому) на тлі слабкості політичної свідомості, політичної культури, громадянського суспільства тощо.

Недосконалість демократичного розвитку призводить до необхідності вирішення іншої проблеми, пов'язаної з функціонуванням політичних партій. Наскільки ефективним є делегування влади політичним партіям? Чи здатні партійні лідери перетворитися на політичних лідерів, які неухильно керуватимуться демократичними принципами в управлінні державою? Власне, виникає потреба відповіді на наступне питання: «Чи залежить якість політичного режиму від якості функціонування політичних партій?»

Очевидним є той факт, що «розвиток партій докорінно видозмінює структуру політичних режимів... Поняття кабінету міністрів, питання довіри, політичної відповідальності, розпуску парламенту вже не мають одного й того самого значення в двопартійній і багатопартійній системах» [5, с. 427–428].

Зважаючи на існування в Україні багатопартійності (за даними Міністерства юстиції України на кінець вересня 2012 року зареєстровано 202 політичні партії), нагальною стає відповідь на всі вищезначені питання. До того ж, цьогорічні парламентські вибори за змішаною виборчою системою ще більше актуалізують поставлену проблему. Отже, варто звернути посилену увагу на певні аспекти, що перешкоджають ефективному функціонуванню політичних партій України.

Насамперед, слід вкотре наголосити на досить низькому рівні довіри громадян до політичних партій, а відтак до парламенту, уряду, їх очільників, до політичної еліти загалом. Така ситуація є щораз небезпечнішою з огляду на слабку малоефективну взаємодію громадськості та влади, на збільшення шансів до посилення соціальної апатії або ж виникнення соціальних конфліктів і їх можливого вирішення різними несприятливими для молодії демократії способами. Крім того, недовіра до влади породжує проблему її легітимності, що, в свою чергу, зводить нанівець спроби утвердження політичної влади як соціального партнера громадськості. Зрештою, гальмується демократичний розвиток країни, а демократичні цінності залишаються «ідеально відчуженими» від свідомості громадян.

Серед проблем, що перешкоджають утвердженню демократичних засад на українському політичному полі, експерти, зокрема, називають неналежне виконання посадовими особами органів виконавчої влади та місцевого самоврядування вимог чинного законодавства щодо забезпечення участі громадськості у прийнятті державних рішень; формалізацію діалогу із громадськістю, недосконалість правового та адміністративного середовища для створення та функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні [6].

У сучасних умовах на політичні партії покладено обов'язок бути водночас і виразниками інтересів громадянського суспільства, і захищати ці інтереси на рівні державної влади. Такий подвійний механізм вимагає

особливої відповідальності, насамперед, від парламентських партій. Натомість показники довіри громадян до політичних партій в цілому і до парламенту зокрема викликають велике занепокоєння з точки зору майбутньої багатопартійності та розвитку демократії в Україні.

Таблиця 2

Рівень довіри громадян до політичних партій та Верховної Ради України ²

Рівень довіри	2008	2009	2010	2011	2012
до політичних партій					
Цілком довіряю	1,3	1,5	2,9	1,9	1,6
Цілком не довіряю	44,2	37,8	33,5	40,5	41,6
Баланс довіри	-70,3	-57,7	-41,6	-60,7	-54,9
до Верховної Ради України					
Цілком довіряю	0,9	1,3	3,6	2,2	1,3
Цілком не довіряю	53,8	50,6	38,7	46,5	48,4
Баланс довіри	-81,2	-71,9	-45,5	-61,6	-62,3

Дані таблиці свідчать про неефективність інституту української багатопартійності. Від’ємний баланс довіри негативно впливає на функціонування політичних інституцій всередині країни, а також формує відповідне негативне ставлення з боку міжнародних організацій.

² Складено за результатами моніторингових опитувань населення України, здійснених у березні 2012 року Центром «Соціальний моніторинг» та Українським інститутом соціальних досліджень ім. О.Яременка спільно з відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Інституту економіки та прогнозування НАН України

Недовіра ж громадян до Верховної Ради України³ унеможливілює розвиток правової держави як одного з найважливіших принципів утвердження демократичного режиму в Україні.

Слід також підкреслити значний вплив особистісного фактора на розвиток політичних та суспільних процесів. Партії здебільшого ідентифікуються громадянами завдяки імені їх політичних лідерів. На жаль, останні до кінця не усвідомлюють покладеної на них відповідальності щодо формування політичних цінностей на вітчизняних теренах [7, с. 117]. Як наслідок, довіра до політиків наразі теж залишається небезпечно малою. Так, за даними всеукраїнського опитування громадської думки, присвяченого довірі до соціальних інститутів і реформ, проведеного 10–19 лютого 2012 року Київським міжнародним інститутом соціології, індекс довіри до політиків становить 2,1%!

Насправді небезпечна ситуація напередодні парламентських виборів. З кого вибирати? Хто зможе відновити довіру громадян, а отже, не зупинить, а продовжуватиме демократичну розбудову в Україні?

Виходячи з того, що у вітчизняному політичному просторі ще не прижилася традиція проведення попередніх виборів, так званих праймеріз, єдиним цивілізованим способом оцінити політичну спроможність суб'єкта виборчого процесу залишається його передвиборча програма.

Згідно з даними Центральної виборчої комісії⁴ на цьогорічних (2012 р.) виборах до Верховної Ради України братимуть участь представники 87 політичних партій (з 202 зареєстрованих). Одразу треба звернути увагу на ті партії, які висувають своїх кандидатів лише по одномандатному виборчому округу. Їх налічується 65. З них 24 партії

³ За даними Центру «Соціальний моніторинг» та Українського інституту соціальних досліджень ім. О.Яременка в березні 2012 року сукупний показник недовіри (цілком не довіряю + скоріше не довіряю) до парламенту України становив 78,3 % опитаних.

⁴ www.cvk.gov.ua

висувають по одному кандидату в депутати, ще 14 партій – від двох до десяти кандидатів, решта – від 11 до 67 (67 – Народна партія). Проста арифметична дія дозволяє зрозуміти слабкість української багатопартійності.

По-перше, йдеться про те, що в багатомандатному виборчому окрузі змагатимуться представники 22 політичних партій. Це становить лише 10,9 % від їх загальної кількості.

По-друге, депутати-мажоритарники, якщо і отримають перемогу на виборах, то радше не як представники політичних партій, а як узнавані в даному окрузі особистості (окрім представників від чинних парламентських партій).

По-третє, зважаючи на низький рівень довіри громадян до політичних партій, низький рівень політичної участі, недостатньою є обізнаність виборців щодо суб'єктів політичних процесів, зокрема політичних партій. Невідомими або маловідомими для населення видаються такі назви, як «Сам за себе», «Правда», «Громадянська позиція», «Права воля України», «Закон і порядок», «За права людини», «Духовна Україна», «Молодь до влади», «Громадська солідарність», «Руська єдність», «Об'єднані ліві і селяни» та ін. Цей список можна продовжувати – а то все назви партій, які висунули своїх кандидатів на майбутні вибори.

До того ж, за результатами дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 10 по 15 серпня 2012 року, лише 48 % опитаних достеменно знали, що половина депутатів на виборах до Верховної Ради України обиратиметься у мажоритарних округах, ще 29% – «щось про це чули», а 23% населення взагалі не знали про це нічого [8].

По-четверте, власне, соціологи якраз демонструють слабкість інституту багатопартійності. В їх передвиборчих моніторингових опитуваннях фігурують, як правило, одні й ті самі учасники виборчого процесу: Партія регіонів, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Комуністична партія України, Всеукраїнське об'єднання «Свобода», УДАР,

«Україна – Вперед!» (останні дві з обов'язковим додаванням імен – Віталія Кличка і Наталії Королевської, відповідно, бо без цих імен самі партії теж нічого не варті).

Можна додати принаймні ще кілька аргументів на користь недосконалості інституту української багатопартійності. Втім, наразі вистачить одного – прочитати (а ще краще – проаналізувати) передвиборчі програми політичних партій, зареєстрованих ЦВК як суб'єкти виборчого процесу 28 жовтня 2012 року. Всі без винятку передвиборчі програми – це такі собі утопічні есе, на жаль, не найкращого гатунку. Для прикладу, і Партія регіонів, і «Батьківщина», і Комуністична партія України, як не дивно, обіцяють виборцям майже те саме, тільки різними словами. Зокрема, «якісна освіта сьогодні» (Партія регіонів), «освіта стане доступною і сучасною» («Батьківщина»), «доступність якісної освіти» (КПУ). При цьому Партія регіонів обіцяє збільшення аж до 75 % держзамовлення у ВНЗ, а КПУ – повернення до державної безкоштовної вищої освіти (це при зростанні кількості безробітних серед випускників!).

Програми парламентських партій просто рясніють тезами, що повторюються від виборів до виборів. Знову актуалізуються обіцянки доступного житла для молоді, комп'ютеризації шкіл, підвищення зарплат, пенсій тощо. Натомість відчуття дежавю від виборів до виборів стає щораз гострішим.

Разом з тим, новостворені партії яскраво демонструють брак досвіду, в тому числі в написанні програм. І тут виникає інше відчуття – водночас і добре, і зле. Добре, бо передвиборчі програми виборці, як правило, не читають. Зле, бо якби ті програми уважно прочитати, то одразу було б зрозуміло, що просто небезпечно довірити таким кандидатам управління державою. Лише кілька прикладів.

Так, «УДАР» пропонує «впровадити механізми прямої народної дії» через «народну законодавчу ініціативу», «народне вето», «народний вотум недовіри», тобто повернення до прямої демократії, що, по суті, неможливо (але

ідеологам новоствореної партії, мабуть, бракує часу для з'ясування відмінностей між прямою та представницькою демократією).

Передвиборча програма партії Наталії Королевської «Україна – Вперед!» пропонує «просування бренду *Made in Ukraine*», маючи на увазі «державну підтримку експортної експансії не лише великих, а й малих та середніх виробників, активний захист інтересів українських виробників за кордоном». Цікаво було б почути тлумачення цієї тези. Так само, як і іншої, ще більш екстравагантної – «Менше посадовців, більше комп'ютерів».

Нарешті, передвиборча програма Радикальної партії Олега Ляшка «Новий шлях України», яку можна використовувати як наочний посібник для політологів, політехнологів та інших з метою запобігання поширенню таких непрофесійних «творів». Кожна теза цієї програми викликає сумніви та неабияке здивування. Зокрема, «саме молодь зможе змінити нашу країну, а не **старі злодії** (*виділено автором*), які обкрадають народ» (*безпідставні звинувачення, можна скласти позов до суду*); «Ми позбавимо депутатів **космічних** зарплат і несправедливих пільг» (*навряд чи можна оперувати такими епітетами*); «Заборонимо обиратися до парламенту **пенсіонерам**» (*порушення прав людини і громадянина України*); «радикально **обмежимо** доступ в Україну імпортової сільгоспродукції» (*для цього треба мати вагомі підстави, в противному разі це порушення принципів вільної торгівлі, що спровокує санкції для України з боку СОТ*) тощо.

Власне, аналіз передвиборчих програм – це окремий предмет дослідження. Наразі це – елемент так званої доказової бази слабкості політичних партій, а зрештою – демократичного режиму в Україні.

Отже, допоки партії будуть так званими симулякрами, таким же симулякром залишатиметься і демократія – позірна, несправжня, а політична система та її інститути потребуватимуть постійних змін. Натомість мінливий стан речей провокуватиме невизначеність майбутнього.

Лише ставши легітимним інститутом громадянського суспільства, тобто досягнувши високого рівня довіри громадян, політичні партії перетворюються на реального і активного суб'єкта політичної системи України. Наразі ж вони залишаються інструментом маніпулювання, імітуючи політичну активність, звертаючи на себе увагу громадськості за допомогою певних PR-акцій здебільшого напередодні чергових виборів. Тому інституціоналізація партій як інститутів громадянського суспільства залишається актуальним завданням утвердження демократичного політичного режиму.

1. Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / [ed. by G. O'Donnel, Ph. C. Shmitter]. – Baltimor, 1986. – Vol. 4. – 96 p.

2. Меркотан К. Сучасна демократія: «зміна архетипів» чи переосмислення сутності? /К. Меркотан // Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління: Спецвипуск. – Х. : Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2012. – С. 117–123.

3. Democracy index 2010. *Democracy in retreat* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eiu.com/public/democracy_index.aspx. – Назва з титул. екрана.

4. Democracy index 2011. *Democracy under stress* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2011/ – Назва з титул. екрана.

5. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже ; [пер. с франц.] – М.: Академический проект, 2000. – 560 с.

6. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні. Аналітична доповідь, 2012 // Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/795/>

7. Меркотан К. Квасисистемність української багатопартійності / К. Меркотан // Політичний менеджмент. – 2011. – № 3 (48). – С. 113–121

8. Прес-реліз «Вибори-2012: за кого і чому збираються голосувати виборці на мажоритарних округах?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/homu-mazhoritarnih-okruga.htm>